

«Ο, τι λάμπει...»

“All that glitters...”

*The Belgian Contribution to
Greek Numismatics*

Η βελγική συνεισφορά στην
ελληνική νομισματική

The Belgian Embassy in Greece,
the Belgian School at Athens (EBSA),
the Royal Library of Belgium (KBR) and
the Numismatic Museum of Athens
organise the exhibition:

Η Βελγική Πρεσβεία στην Ελλάδα,
η Βελγική Σχολή Αθηνών (EBSA),
η Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου (KBR)
και το Νομισματικό Μουσείο
διοργανώνουν την έκθεση:

*“All that glitters...: The Belgian Contribution to
Greek Numismatics”*

29 September 2010 - 15 January 2011

«Ότι λάμπει...: Η βελγική συνεισφορά στην
ελληνική νομισματική»

29 Σεπτεμβρίου 2010 - 15 Ιανουαρίου 2011

KBR.be

NM
ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ, ΑΘΗΝΑ

Table of contents / Περιεχόμενα

<i>Introductory note by the Greek Minister of Culture and Tourism, Mr. Pavlos Geroulanos</i> Εισαγωγικό σημείωμα του Έλληνα Υπουργού Πολιτισμού και Τουρισμού, κυρίου Παύλου Γερούλανου	9
<i>Introductory note by the Belgian Ambassador to Greece, H.E. Mr. Pierre Vaesen</i> Εισαγωγικό σημείωμα του Βέλγου Πρέσβη στην Ελλάδα, κυρίου Pierre Vaesen	10
<i>Introductory note by the Director of the Numismatic Museum of Athens, Mrs. Despoina Egenidou</i> Εισαγωγικό σημείωμα της Διευθύντριας του Νομοματικού Μουσείου Αθηνών, κας Δέσποινας Ευγενίδου.....	12
<i>Introductory note by the Director of the Royal Library of Belgium, Mr. Patrick Lefèvre</i> Εισαγωγικό σημείωμα της Διευθύντης Βασιλικής Βιβλιοθήκης του Βελγίου, κυρίου Patrick Lefèvre.....	14
<i>Introductory note by the Director of the Belgian School at Athens, Mr. Steven Soetens</i> Εισαγωγικό σημείωμα της Διευθύντης Βελγικής Σχολής Αθηνών, κυρίου Steven Soetens.....	15
<i>Introducing the exhibition "All that glitters..."</i> Παρουσιάζοντας την έκθεση «Ο, τι λάμπει...»..... Panagiotis P. Iossif	18
<i>Πολυάργυρος Θορικός — Thorikos rich in silver: the prehistoric periods</i> Πολυάργυρος Θορικός: Οι προϊστορικές περίοδοι..... Robert Laffineur	26
<i>The Early Iron Age at Thorikos</i> Η Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στο Θορικό..... Koen Van Gelder	41
<i>Thorikos: A picture in pottery</i> Θορικός: Από την οπτική της κεραμικής..... Roald Docter, Patrick Monsieur, Margarita Nazou, Winfred van de Put, Koen Van Gelder	44
<i>Thorikos and the Industrial Quarter: A mine of information on the silver industry of ancient Attica</i> Ο Θορικός και το «βιομηχανικό χωριό»: ένα «ορυχείο» πληροφοριών για την εκμετάλλευση του αργύρου στην αρχαία Αττική..... Roald Docter & Kim Van Liefferinge	52
"Thorikos 1969" / «Θορικός 1969» (IGCH 134): Contents / Σύνθεση.....	60

The Brussels tetradrachm of Aitna: possibly the most precious ancient coin of the world

François de Callataÿ

Coinage, as we well know, is an invention which changed the world. The first coins, defined as lumps of precious metal stamped with a punch to guarantee both the weight and the alloy, were issued for the first time not necessarily by but definitely within the characteristic environment of Greek cities, somewhere in Asia Minor around 590 BC. This invention spread throughout the Greek world and, by 540 BC, major cities like Aegina, Athens and Corinth started to issue their own silver coins. The number of issuing cities grew rapidly: they were no less than 80 forty years later by 500 BC.

The role of coinage in the development of Greek civilization – or civilization “tout court” – cannot be minimized. Not only has democracy been linked with the spread of coinage (since coins, in opposition to land, were accessible to all) but it may even well be the case that coinage was the necessary step which fostered philosophy and tragedy. The mediation introduced by coins not only favors abstraction. It also objectifies relationships with others and with the universe. Hence Presocratic philosophers and the tragedy cut off the individuals from their families and their gods.

Beside their monetary function and all their derived consequences, Greek coins are largely admired as the most beautiful coins ever achieved worldwide throughout all of history. The reasons for this admiration are several: high relief, diversity of themes, adjustment of these themes to the small, round format and excellence of the engraving, to be sure. Several Greek coins have especially attracted the attention of collectors and antiquarians. With others, Johann Joachim Winckelmann, the father of art history, developed a special taste for the famous decadrachms of Syracuse, engraved by Kimon and Evainetos. He even dared to see the ultimate beauty in the head of Arethusa.

Since more than a century now, the Royal Library of Belgium prides itself in possessing what has often been acclaimed as the most remarkable surviving ancient coin: the unique tetradrachm of Aitna (Etna) struck in Sicily, somewhere on the slopes of the eponymous volcano, around 465 BC (no. 1 in the catalogue, fig. 1). This silver coin, which is not

To τετράδραχμο της Αίτνας στις Βρυξέλλες: ίσως το πολυτιμότερο αρχαίο νόμισμα του κόσμου

François de Callataÿ

Hνομισματοκοπία, όπως τη γνωρίζουμε, είναι μία σημερινή που άλλαξε τον κόσμο. Τα πρώτα νομίσματα ήταν μία μάζα πολύτιμου μετάλλου σφραγισμένου με μία μήτρα, η οποία αποτελούσε εγγύηση του βάρους και του κράματός τους και εκδόθηκαν για πρώτη φορά κάπου στη Μικρά Ασία γύρω στο 590 π.Χ., όχι απαραίτητα από τις ελληνικές πόλεις, αλλά σπουδήποτε εντός της σφαίρας επιρροής τους. Η εφεύρεση αυτή εξαπλώθηκε σε όλο τον ελληνικό κόσμο και έως το 540 π.Χ. μεγάλες πόλεις όπως η Αίγινα, η Αθήνας και η Κόρινθος άρχισαν να εκδίδουν τα δικά τους αργυρά νομίσματα. Ο αριθμός των πόλεων που εξέδιδαν νομίσματα αυξήθηκε ραγδαία: περίπου 80 μέσα στα επόμενα σαράντα χρόνια, έως το 500 π.Χ.

Ο ρόλος της νομισματοκοπίας στην εξέλιξη του ελληνικού πολιτισμού – ή του πολιτισμού εν γένει – δεν είναι αμελητέος. Η εξάπλωσή της δεν σχετίζεται μόνο με τη δημοκρατία (μιας και, σε αντίθεση με τη γη, δύο είχαν πρόσβαση στα νομίσματα), αλλά μπορεί θα θεωρηθεί ότι αποτέλεσε το αναγκαίο βήμα για την άνθηση της φιλοσοφίας και της τραγωδίας. Η χρήση και παρέμβαση των νομισμάτων στις συναλλαγές ευνόησε την αφηρημένη σκέψη, και όχι μόνον. Προσέφερε επίσης μία αντικειμενικοποίηση των σχέσεων με τους υπόλοιπους ανθρώπους, τους Άλλους, και το σύμπαν. Ως εκ τούτου, ο Προσωκρατικοί φιλόσοφοι και η τραγωδία απέκοψαν τα άτομα από τις οικογένειες και τους θεούς τους.

Πέρα από τη νομισματική λειτουργία τους και όλα τα επακόλουθα αυτής, τα ελληνικά νομίσματα χαίρουν ιδιαίτερου θαυμασμού ως τα ωραιότερα του είδους που έχουν υπάρξει στην παγκόσμια ιστορία. Είναι πολλοί οι λόγοι για τους οποίους συμβαίνει αυτό: το υψηλό ανάγλυφο, η ποικιλία των θεμάτων, η προσαρμογή αυτών των θεμάτων στο μικρό στρόγγυλο σχήμα και η έξοχη εγχάραξη είναι σίγουρα μερικοί από αυτούς. Αρκετά ελληνικά νομίσματα έχουν προσέλκυσει την ιδιάτερη προσοχή συλλεκτών και αρχαιοδιώφων. Μεταξύ άλλων, ο Johann Joachim Winckelmann, ο πατέρας της ιστορίας της τέχνης, ανέπτυξε ιδιάτερη προτίμηση για τα περίφημα δεκάδραχμα των Συρακούσων, χαραγμένα από τον Κίμωνα και τον Ευαίνετο. Μάλιστα, στην κεφαλή της Αρέθουσας είδε την υπέρτατη ομορφιά.

Περισσότερο από έναν αιώνα τώρα η Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου κατέχει με υπερηφάνεια αυτό που θεωρείται ως το πιο αξιόλογο αρχαίο νόμισμα που έχει σωθεί: το μοναδικό τετράδραχμο της Αίτνας που κόπηκε στη Σικελία, κάπου στις πλαγιές του φερώνυμου ηφαιστείου, γύρω στο 465 π.Χ. (αρ. 1 του καταλόγου, εικ. 1) Αυτό το αργυρό νόμισμα, το οποίο δεν διατίθεται προς πώληση,

for sale, has been praised as the ultimate dream of wealthy collectors, as exemplified by an anecdote reported by Leo Mildenberg about Arthur S. Dewing: "Great Greek coins which he owned, or knew of, were the life companions of a man who excelled as a scholar and businessman. When we first met by chance in the Boston Museum of Fine Arts, he immediately pounced on me with his famous query: *Do you have an Aitna tetradrachm in your pocket?* Whereupon I replied, *Is the Brussels Aitna the coin of your dreams?* I saw a quick and piercing look in his eyes before he quietly nodded his bearded head". Recently, in 2004, an exhibition entitled *The coin of coins* was mounted at the Israel Museum entirely devoted to this single coin and its context, an honour never given before or after to any other numismatic item (Callataÿ & Gitler 2004a and 2004b).

Pedigree

As a matter of fact, the tetradrachm of Aitna immediately exercised some sort of fascination. It made its first appearance in literature in 1867. Found near Catania (we don't know when exactly), it was kept for a while in the Verga Catalano collection (Catania). From there, it passed into the hands of the Castellani brothers, Alessandro and Augusto, the famous Roman jewellers and antiquarians, before being bought in July 1882 for a high sum (8.000 Belgian francs, which roughly correspond to € 60.000) by a young man of 26 years, Lucien de Hirsch (1856-1887) (fig. 34). Lucien de Hirsch was the only son of one of the wealthiest men of his time: the banker Moritz von Hirsch (1831-1896), also called the Baron Maurice de Hirsch who, among many enterprises, took control of the Orient-Express and co-founded the Banque de Paris et des Pays-Bas. Lucien de Hirsch did not live long. He passed away at the age of 30 in April 1887. Maurice de Hirsch himself died in 1896, soon joined by his wife Clara Bischoffsheim, of Belgian extraction, in 1899. She bequeathed to the Belgian State the coin collection of her only son (1.877 Greek coins, most of them of superior rarity and state of preservation) along with his specialised library and the antiquities which once decorated his cabinet. All these belongings joined the Royal Library of Belgium (to which the national coin cabinet is attached) in 1899. When the Royal Library of Belgium

Fig. 34

έχει υμνηθεί ως το υπέρτατο όνειρο των πλούσιων συλλεκτών, δόπος φαίνεται χαρακτηριστικά από ένα ανέκδοτο που ανέφερε ο Leo Mildenberg για τον Arthur S. Dewing: «Τα σπουδαία ελληνικά νομίσματα που κατείχε, ή που γνώριζε, ήταν οι σύντροφοι μιας ζωής ενός ανθρώπου που διέπρεψε ως μελετήτης και ως επιχειρηματίας. Όταν γνωριστήκαμε κατά τύχη στο Μουσείο Καλών Τεχνών της Βοστόνης, αμέσως όρμησε προς το μέρος μους απευθύνοντάς μου την περίφημη ερώτηση: Μήπως έχεις ένα τετράδραχμο της Αίτνας στην τσέπη σου; Οπότε του απάντησα, Το νόμισμα των ονείρων σου είναι εκείνο από την Αίτνα στις Βρυξέλλες; Ειδα ένα βιαστικό και διαπερατικό βλέμμα στα μάτια του πριν συγκατανεύσει ήρεμα με το γενειοφόρο κεφάλι του». Πρόσφατα, το 2004, οργανώθηκε στο Μουσείο του Ιερσάλ μία έκθεση με τίτλο *To νόμισμα των νομιμάτων (The coin of coins)* αφιερωμένη εξ' ολοκλήρου σε αυτό και μόνο το νόμισμα και το γενικότερο περιβάλλον του, μία τιμή που δεν έχει αποδοθεί σε κανένα άλλο νόμισμα πριν ή μετά (Callataÿ & Gitter 2004a και 2004b).

Η προέλευση

Πράγματι, το τετράδραχμο της Αίτνας εντυπωσίασε από την πρώτη στιγμή. Εμφανίστηκε για πρώτη φορά στην επιστημονική γραμματεία το 1867. Βρέθηκε κοντά στην Κατάνη (το πότε ακριβώς είναι άγνωστο) και για ένα μικρό διάστημα βρισκόταν στη συλλογή Verga Catalano (στην Κατάνη). Μετά από εκεί, πέρασε στην κατοχή των αδελφών Castellani, Alessandro και Augusto, των περίφημων ρωμαίων κοσμηματοπωλών και αρχαιοδιφών, πριν αγοραστεί, τον Ιούλιο του 1882, από έναν νέο άνδρα 26 χρόνων, τον Lucien de Hirsch (1856-1887) (εικ. 34), αντί ενός μεγάλου ποσού (8.000 βελγικά φράγκα, τα οποία αντιστοιχούν περίπου σε 60.000€). Ο Lucien de Hirsch ήταν ο μοναχογίος ενός από τους πλουσιότερους ανθρώπους της εποχής του: του τραπεζίτη Moritz von Hirsch (1831-1896), που αποκαλούνταν επίσης και βαρόνος Maurice de Hirsch, ο οποίος, μεταξύ άλλων επιχειρήσεων, είχε αποκτήσει τον έλεγχο του Orient-Express και είχε συμμετάσχει στην ίδρυση της Τραπέζης των Παρισίων και των Κάτω Χωρών (*Banque de Paris et des Pays-Bas*). Ο Lucien de Hirsch δεν έζησε πολλά χρόνια. Πέθανε τον Απρίλιο του 1887 σε ηλικία 30 χρόνων. Ο Maurice de Hirsch πέθανε το 1896, και τον ακολούθησε λίγο αργότερα, το 1899, η σύζυγός του Clara Bischoffsheim, βελγικής καταγωγής. Εκείνη κληροδότησε στο βελγικό κράτος τη συλλογή νομισμάτων του μοναχογίου της (1.877 ελληνικά νομίσματα, στην πλειονότητά τους εξαιρετικής σπανιότητας και καλοδιατηρημένα) μαζί με τα εξειδικευμένα βιβλία του και τις αρχαιότητες που κάποτε κοσμούσαν τις προθήκες του γραφείου του. Όλα αυτά τα αποκτήματα προστέθηκαν στη Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου (στην οποία προσαρτήθηκε και η εθνική νομισματική συλλογή) το 1899. Όταν η Βασιλική Βιβλιοθήκη

Fig. 34: Photo of Lucien de Hirsch (Royal Library of Belgium)

Εικ. 34: Φωτογραφία του Lucien de Hirsch (Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου)

moved into a new building in 1969, a special room dedicated to the memory of Lucien de Hirsch was built, according to the will of his mother. It is there that the tetradrachm of Aitna is kept, with the other coins of the Hirsch collection, only distinguished by a round box filled with cotton wool (Naster 1959: 71, no. 269).

Historiographical fate

In 1883, immediately after this expensive acquisition, Lucien de Hirsch published an article in the *Numismatic Chronicle* entitled: *Rare and Inedited Sicilian Coins* wherein he put the tetradrachm of Aitna before all the others under the statement: "This coin I consider to be the most important of the whole; its state of preservation is as good as can be desired, and the reverse type entirely new and most interesting" (Hirsch 1883: 165). It turned out that, in the same volume of the *Numismatic Chronicle*, Barclay V. Head (1844-1914) himself pointed out how nicely the monetary types of "the marvellous coin of Aetna" were fitting the literary evidence, especially Pindar (c. 518-438 BC). Consecration came from Berlin the year after when Alfred von Sallet (1842-1897) added his personal comments on "dieses prachtvolle Stück" (Sallet 1884: 345).

Since this very moment, the coin acquired an outstanding reputation, being considered as the perfect example of an iconographic "lesson of history". Indeed, as noticed by George Francis Hill (1867-1948): "There are few coins which so completely fit in with all that history tells us of the circumstances of the period when they were struck, as does this curious coin of Hiero's short-lived colony" (Hill 1903: 75). An assertion repeated in 1906: "On the tetradrachm, every detail of the type serves to give local colour" (Hill 1906: 45).

Many marks of tribute were paid to the Aitna tetradrachm. It decorates the front covers of several books (see recently Seaford 2004). Charles Seltman (1886-1957) even decided to print it in golden low relief for the first edition of his book *Greek Coins* (Seltman 1933). Against every chronological or geographical sequence, the Aitna tetradrachm was chosen to be enlarged on the first plate of G.F. Hill, *L'art dans les monnaies grecques. Pièces choisies, reproduites en agrandissement et décrites* (Paris-Brussels, 1927). The Aitna tetradrachm is also the only coin that does not belong to the British Museum to have been integrated (without indication of price: another peculiarity) in the famous collector's guide written by David Sear: *Greek Coins and Their Values* (Sear 1978: 80, no. 764).

It has been variously described as "one of the most precious monuments for the history of Greek Art" (Holm 1898: 579), or "possibly the most beautiful

metapherically in a new building in 1969, a special room dedicated to the memory of Lucien de Hirsch, with the other coins of the Hirsch collection, only distinguished by a round box filled with cotton wool (Naster 1959: 71, no. 269).

Η ιστοριογραφική διαδρομή

To 1883, αμέσως μετά την αγορά του πολύτιμου νομίσματος, ο Lucien de Hirsch δημοσίευσε ένα άρθρο στο *Numismatic Chronicle* με τον τίτλο: *Rare and Inedited Sicilian Coins*, όπου βάζει το τετράδραχμο της Αίτνας υπεράνω όλων με τη δήλωση: «Θεωρώ αυτό το νόμισμα ως το σημαντικότερο όλων. Η κατάσταση στην οποία σώζεται είναι η πλέον επιθυμητή και ο οπισθότυπός του εντελώς καινούργιος και πολύ ενδιαφέρων» (Hirsch 1883: 165). Στον ίδιο τόμο του *Numismatic Chronicle* ο Barclay V. Head (1844-1914) υπογράμμισε πόσο ωραία ταυτιάζουν με τις πηγές της κλασικής γραμματείας οι τύποι του «έξοχου νομίσματος της Αίτνας», κυρίως με τον Πίνδαρο (περ. 518-438 π.Χ.). Η καθιέρωση ήρθε από το Βερολίνο ένα χρόνο αργότερα, όταν ο Alfred von Sallet (1842-1897) πρόσθεσε το προσωπικό του σχόλιο για «αυτό το θαυματούντο νόμισμα» (Sallet 1884: 345).

Από τότε το νόμισμα απέκτησε εξαιρετική φήμη ως τέλειο παράδειγμα ενός εικονογραφικού «μαθήματος ιστορίας». Πράγματι, όπως σημείωσε ο George Francis Hill (1867-1948): «Υπάρχουν λίγα νομίσματα που αντιπροσωπεύουν τόσο ολοκληρωμένα ό,τι γνωρίζουμε από την ιστορία, για τις συνθήκες της περιόδου στην οποία εκδόθηκαν, όπως αυτό το παράξενο νόμισμα της βραχύβιας αποικίας του Ιέρωνα» (Hill 1903: 75). Ένας ισχυρισμός που επαναλήφθηκε το 1906: «Στο τετράδραχμο, κάθε λεπτομέρεια του τύπου αποδίδει την τοπική παράδοση» (Hill 1906: 45).

Στο τετράδραχμο της Αίτνας έχει αποδοθεί πολλές φόρες τιμής. Κοσμεί το εξώφυλλο πολλών βιβλίων (βλ. το πρόσφατο του Seaford 2004). Ακόμη και ο Charles Seltman (1886-1957) επέλεξε να το τυπώσει σε χρυσό χαμπλό ανάγλυφο για την πρώτη έκδοση του βιβλίου του *Greek Coins* (Seltman 1933). Παραβλέποντας κάθε χρονολογική ή γεωγραφική αλληλουχία, το τετράδραχμο της Αίτνας παρουσιάστηκε σε μεγένθυση στον πρώτο πίνακα του βιβλίου του G. F. Hill, *L'art dans les monnaies grecques. Pièces choisies, reproduites en agrandissement et décrites* (Παρίσι-Βρυξέλες, 1927). Επίσης, το τετράδραχμο της Αίτνας είναι το μοναδικό νόμισμα που χωρίς να ανήκει στο Βρετανικό Μουσείο έχει συμπεριληφθεί (χωρίς ένδειξη τιμής: άλλη μία ιδιαιτερότητα) στον περίφημο οδηγό για τους συλλέκτες, γραμμένο από τον David Sear: *Greek Coins and Their Values* (Sear 1978: 80, no. 764).

Έχει ποικιλοτρόπως χαρακτηριστεί ως «ένα από τα πολυτιμότερα μνημεία της ιστορίας της ελληνικής τέχνης» (Holm 1898: 579), ή «πιθανώς το ομορφότερο δείγμα ολόκληρης της ύστερης αρχαϊκής σικελικής νομισματοκοπίας» (Schwabacher 1933: 126) ή πιο

strike of all the Late Archaic Sicilian coinages" (Schwabacher 1933: 126) or, more soberly, "one of the masterpieces of Sicilian coinage" (Kraay 1976: 212).

The dies of that silver coin are unsigned. Very few Greek dies were signed (some dozens out of hundreds of thousands) and none for that time. Unlike their colleagues who specialize in Greek vases, numismatists have always been more reluctant to create "masters of". But, here, they made an exception and decided to give a name to "this man of genius": the "Master of Aitna" (sometimes also called the "Master of the Silenos" or the "Master of Brussels"). It comes as no surprise that Charles Seltman is again among the enthusiasts for this engraver of "unparalleled ability" (Seltman 1952: 16-7): "The engraver had no set subject to re-create, and, since he was making its dies for a brand new city, he was free to invent brand new types. So it came to pass that this man, whom we now call the AETNA MASTER, made the most magnificent head of seilenos in all art..." (Seltman 1949: 54). Elsewhere, the same Charles Seltman placed the finest Greek die-engravers of the fifth century BC beyond any other engraver whatever the century, and that includes Pisanello: "Heracleidas of Catana, Kimon and Euainetos at their best, ... and the master of Aetna and Sicilian Naxos, they are to be set before all others" (Seltman 1933: 266).

During WWII, Armand Bonnetain (1883-1973), the most celebrated Belgian medallist of his time,

applied «ένα από τα αριστουργήματα της σικελικής νομισματοκοπίας» (Kraay 1976: 212).

Οι μήτρες αυτού του αργυρού νομίσματος είναι ανυπόγραφες. Πολύ λίγες ελληνικές μήτρες ήταν ενυπόγραφες (μερικές δεκάδες από τις εκατοντάδες χιλιάδες) και καμία εκείνη την περίοδο. Αντίθετα με τους συναδέλφους ειδικούς επί των ελληνικών αγγείων, οι νομισματολόγοι ήταν ανέκαθεν πιο διστακτικοί στο να δημιουργήσουν την έννοια του «Χαράκτη του...». Σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, έκαναν μία εξαιρεση και αποφάσισαν να δώσουν ένα όνομα σε αυτή την «διδιοφύΐα»: ο «Χαράκτης της Αίτνας» (ορισμένες φορές ονομασθείς και «Χαράκτης του Σιληνού» ή «Χαράκτης των Βρυξελλών»). Δεν εκπλήσσει το γεγονός ότι ο Charles Seltman είναι και πάλι ένας από τους θαυμαστές αυτού του χαράκτη με την «απαράμιλλη ικανότητα» (Seltman 1952: 16-7): «Ο χαράκτης δεν είχε κάποιο δεδομένο αντικείμενο να επεξεργαστεί και, εφόσον είχε να δημιουργήσει μία σφραγίδα για μία νέα πόλη, είχε την ελευθερία να εφεύρει εξ' ολοκλήρου νέους τύπους. Και συνέβη αυτός ο άνθρωπος, που τώρα αποκαλούμε ΧΑΡΑΚΤΗ ΤΗΣ ΑΙΤΝΑΣ, να φτιάξει το πιο υπέροχο κεφάλι σιληνού όλης της τέχνης...» (Seltman 1949: 54). Σε άλλο σημείο, και πάλι ο Charles Seltman τοποθετεί τους καλύτερους έλληνες χαράκτες σφραγίδων του 5ου αι. π.Χ. πάνω από οποιονδήποτε χαράκτη οποιασδήποτε εποχής, συμπεριλαμβανομένου και του Πίζανέλλο: «Ο Ηρακλείδας από την Κατάνη, ο Κίμωνας και ο Ευαίνετος στα καλύτερά τους,... και ο χαράκτης της Αίτνας και της Σικελικής Νάξου πρέπει να θεωρηθούν ανώτεροι όλων» (Seltman 1933: 266).

Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου πολέμου ο Armand Bonnetain (1883-1973), ο πιο φημισμένος Βέλ-

Fig. 35
Εικ. 35

Fig. 36
Εικ. 36

Fig. 37

Εικ. 37

Fig. 35 Χαλύβδινη μήτρα εμπροσθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943
Fig. 36 Χαλύβδινη μήτρα οπισθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943
Fig. 37 Αργυρό τετραδράχμιον, απομίμηση του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943

Εικ. 35 Χαλύβδινη μήτρα εμπροσθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943
Εικ. 36 Χαλύβδινη μήτρα οπισθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943
Εικ. 37 Αργυρό τετραδράχμιον, απομίμηση του τετραδράχμου της Αίτνας έργο του Α. Bonnetain, 1943

Fig. 38

Εικ. 38

came to the Brussels coin cabinet asking for something *beautiful and ancient to copy... in order to enhance his art*. He was presented with the tetradrachm of Aitna which fits indeed very well these two criteria. The only proviso was to leave the tools – the obverse and reverse dies (nos. 7 & 8 in the catalogue, fig. 35 & 36) – and the only silver replica to the Royal Library of Belgium. Despite the deliberate flatness of the piece, it proves very much to the skill of Mr. Bonnetain (no. 6 in the catalogue, fig. 37).

Description

The tetradrachm of Aitna is unique, remarkably preserved, engraved by one of the best artists of its time and a perfect “lesson of history” (no. 1 in the catalogue, fig. 38). Indeed, any detail of the types, both obverse and reverse, looks significant, charged with some historical or mythological meaning. The obverse of the coin depicts the head of the satyr Silenos while, on the reverse, one finds a seated Zeus facing right. These main types are enriched by secondary types: a beetle on the obverse; a throne adorned by a panther skin, a vine-branch and an eagle on a pine-tree on the reverse. Let us consider them one by one:

Obverse

Silenos: Silenos is portrayed in some myths as the oldest of the satyrs. The son of Hermes or Pan, he is the companion of Dionysos, the wine-god. Considering the lush vineyards surrounding Mount Etna, whose slopes were reputed for their fertility (see Strabo), the figure of Silenos cannot be unexpected. In addition, Silenos is also described by

γος χαράκτης μεταλλίων της εποχής του, επισκέφθηκε τη νομισματική συλλογή στις Βρυξέλλες αναζητώντας «κάπι όμορφο και αρχαίο για να αντιγράψει... ώστε να βελτιώσει την τέχνη του». Του προσέφεραν το τετράδραχμο της Αίτνας, το οποίο πλήρως πολύ καλά αυτά τα δύο κριτήρια. Ο μοναδικός όρος που ετέθη ήταν να αφήσει τα εργαλεία – τις σφραγίδες του εμπροσθότυπου και του οπισθότυπου (αρ. 7 & 8 του καταλόγου, εικ. 35 & 36) – και το μοναδικό ασημένιο αντίγραφο στη Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου. Παρά την ηθελημένη επίπεδη απόδοση του αναγλύφου, το αποτέλεσμα αποδεικνύει την ικανότητα του Bonnetain (αρ. 6 του καταλόγου, εικ. 37).

Περιγραφή

Το τετράδραχμο της Αίτνας είναι μοναδικό, σωζόμενο σε εξαιρετική κατάσταση, χαραγμένο από έναν από τους καλύτερους καλλιτέχνες της εποχής του και αποτελεί ένα εξαιρετικό «μάθημα ιστορίας» (αρ. 1 του καταλόγου, εικ. 38). Πράγματι, κάθε λεπτομέρεια των τύπων του, τόσο στον εμπροσθότυπο όσο και στον οπισθότυπο, φαίνεται σημαντική και συνυφασμένη με κάποιο ιστορικό ή μυθολογικό περιεχόμενο. Ο εμπροσθότυπος του νομίσματος απεικονίζει την κεφαλή του σατύρου Σιληνού, ενώ στον οπισθότυπο βρίσκουμε τον Δία ένθρονο προς τα δεξιά. Οι κύριοι τύποι εμπλουτίζονται με δευτερεύοντες: ένα σκαρβαριό στον εμπροσθότυπο, ένα θρόνο διαικοσμημένο με δορά πάνθηρα, έναν κλάδο αμπέλου και έναν αετό πάνω σε πεύκο στον οπισθότυπο. Ας τους εξετάσουμε έναν προς ένα:

Εμπροσθότυπος

-Ο Σιληνός: Ο Σιληνός εμφανίζεται σε ορισμένους μύθους ως ο πρεσβύτερος από τους σατύρους. Είναι ο γιος του Ερμή ή του Πάνα, και ο ακόλουθος του Διονύσου, του θεού του κρασιού. Λαμβάνοντας υπόψη τους πλούσιους αμπελώνες της Αίτνας, οι πλαγιές της οποίας φημίζονταν για τη γονιμότητά τους (βλ. Στράβωνα), η μορφή

Fig. 38 Silver tetradrachm of Aitna, c. 465 BC

Εικ. 38 Αργυρό τετράδραχμον της Αίτνας, π. 465 π.Χ.

Euripides (*The Cyclopes*) as the servant of Polyphe-mos, one-eyed Cyclops who lived in a cave of the Mount Etna. Another legend (see the poem *Aetna* 36-40, generally attributed to Virgil) reports that the Cyclopes were the ones who forged the arms and the thunderbolt of Zeus, establishing a link between the obverse and the reverse of the coin.

-**Beetle:** Beetles (*kantharos* in Greek) of Mount Etna were famous as the largest known in the ancient world (Aristoph. *Peace* 73). Actually, this may be not the case and the beetle of the Aitna tetradrachm has recently been identified as the rare *Thorectes marginatus*, a large species indeed even if not the largest.

Reverse

-**Zeus:** Zeus Aitnaios is the master of Mount Etna, as made clear by Pindar (*Pyth.* 1.9-10 and 55-60 and 4.10). According to the Aitna poem attributed to Livy, Zeus buried Enkelados, the chief of the giants, under the Etna mountain and his last movements caused the mountain to erupt.

-**Panther's skin:** Panther's skin (not lion's skin, as made clear by the dots and little curves visible on the skin) is associated with Dionysos and thus with wine and vineyards.

-**Vine-branch:** Another allusion to the rich vineyards of the Etna slopes.

-**Thunderbolt:** The thunderbolt is the main attribute of Zeus fulminating. In this particular case, it is a winged thunderbolt held vertically. Exact parallels can be found on silver litrae struck in the name both of the Aitnaians and the Catanians.

-**Eagle (?)**: The eagle is the companion of Zeus and is commonly associated with him on monetary issues. However, on the Aitna tetradrachm, we have to admit that the "eagle", perched on a pine-tree, has straight beak and flat feet which contradict some characteristics of a bird of prey.

-**Pine-tree:** In antiquity, the slopes of Mount Etna were covered by a large forest (see Diod. 14.42.4 or Strab. 6.2.8) as they are still now. It is likely that the precise species of tree depicted on the Aitna tetradrachm is an *Abies nebrodensis*, a type of fir tree classified as endangered and surviving only in very few specimens all located between Palermo and Cefalù.

History

Numismatists tend to think that the Brussels tetradrachm of Aitna was struck during the 460's, either slightly before 465 BC in Catana, renamed Aitna for a while, or slightly after 465 BC somewhere on the west slopes of the volcano. In any case, it is linked with the Syracusean tyrant Hieron and more generally with tyranny in Sicily.

Hippocrates, tyrant of Gela and master of many Sicilian cities, died in 491 BC. With his death, the

του Σιληνού είναι αναμενόμενη. Επιπλέον, ο Σιληνός περιγράφεται από τον Ευριπίδη (*Κύκλωψ*) ως ο υπηρέτης του Πολύφθαλμου Κύκλωπα που ζούσε σε μία σπηλιά της Αίτνας. Σε άλλο μύθο (βλ. το ποίημα *Aitna* 36-40, που αποδίδεται στο Βιργίλιο) αναφέρεται ότι οι Κύκλωπες ήταν εκείνοι που κατασκεύασαν τα οπλα και τον κεραυνό του Δία και, έτσι, συσχετίζεται ο εμπροσθότυπος του νομίσματος με τον οπισθότυπο.

-**Ο σκαραβαίος:** Οι σκαραβαίοι της Αίτνας φημίζονταν ως οι μεγαλύτεροι που ήταν γνωστοί στον αρχαίο κόσμο (Αριστοφ. *Ειρήνη* 73). Στην πραγματικότητα, μάλλον δεν ισχύει αυτό και ο σκαραβαίος του τετράδραχμου της Αίτνας πρόσφατα αναγνωρίστηκε ως το σπάνιο *Thorectes marginatus*, μεγάλο είδος, αν και όχι το μεγαλύτερο σε μέγεθος.

Οπισθότυπος

-**Ο Ζευς:** Ο Ζευς Αιτναίος είναι ο κύριος και προστάτης του όρους Αίτνα, όπως σαφώς αναφέρει ο Πίνδαρος (*Πνθ.* 1.9-10, 55-60 και 4.10). Σύμφωνα με το ποίημα της Αίτνας, που αποδίδεται στο Λίβιο, ο Δίας έθαψε κάτω από το φερώνυμο όρος τον Εγκέλαδο, τον αρχηγό των γιγάντων, του οποίου οι επιθανάτιες κινήσεις προκάλεσαν την έκρηξη του ηφαιστείου.

-**Η δορά πάνθηρα:** Η δορά πάνθηρα (και όχι η λεοντή, όπως καταδεικνύουν οι κουκίδες και οι μικρές καμπύλες πάνω σε αυτό) σχετίζεται με το Διόνυσο και κατ' επέκταση με το κρασί και τους αμπελώνες.

-**Ο οκλάδος της αμπέλου:** Ακόμη μία παραπομπή στους πλούσιους αμπελώνες των πλαγιών της Αίτνας.

-**Ο κεραυνός:** Ο κεραυνός είναι το κύριο χαρακτηριστικό της οργής του Δία. Στην προκειμένη περίπτωση πρόκειται για φτερωτό κεραυνό σε κάθετη θέση. Ακριβώς ίδιες απεικονίσεις υπάρχουν σε λίτρες αιτνιακής και κατανικής έκδοσης.

-**Ο αετός (β):** Ο αετός συνοδεύει τον Δία και είναι αναμενόμενο να απεικονίζονται μαζί σε νομίσματα. Στο τετράδραχμο της Αίτνας, ωστόσο, πρέπει να παραδεχτούμε ότι ο «αετός», που εμφανίζεται να αναπαύεται πάνω σε πεύκο, αναπαρίσταται με ευθυτενές ράμφος και «επίπεδα» πόδια, χαρακτηριστικά που έρχονται σε αντίθεση με τη στάση ενός πτηνού-θηρευτή.

-**Το πεύκο:** Στην αρχαιότητα, οι πλαγιές της Αίτνας καλύπτονταν από ένα μεγάλο δάσος (βλ. Διόδωρος ο Σικελιώτης 14.42.4 ή Στράβωνας 6.2.8), όπως συμβαίνει και σήμερα. Είναι πιθανό, το συγκεκριμένο είδος δέντρου που απεικονίζεται στο τετράδραχμο της Αίτνας, να είναι ένα *Abies nebrodensis*, ένα απειλούμενο είδος έλατου, που επωχωρίζει σε μικρή μόνο έκταση στην περιοχή μεταξύ Παλέρμου και Κεφαλού.

Η ιστορία

Οι νομισματολόγοι πιστεύουν ότι το τετράδραχμο της Αίτνας στις Βρυξέλλες κόπηκε γύρω στη δεκαετία του 460, είτε λίγο πριν το 465 π.Χ. στην Κατάνη, που μετονομάσθηκε σε Αίτνα για κάποιο διάστημα, είτε λίγο μετά το 465 π.Χ. κάπου στη δυτική πλαγιά του ηφαιστείου. Σε κάθε περίπτωση, σχετίζεται με τον Συρακούσιο τύραννο Ιέρωνα και γενικότερα με την τυραννία στη Σικελία.

Το 491 π.Χ., μετά το θάνατο του Ιπποκράτη, τυράννου της Γέλας και άρχοντα πολλών σικελικών πόλεων, η εξουσία πέρασε στο Γέλωνα, υἱό του Δεινομένους (απ' όπου και

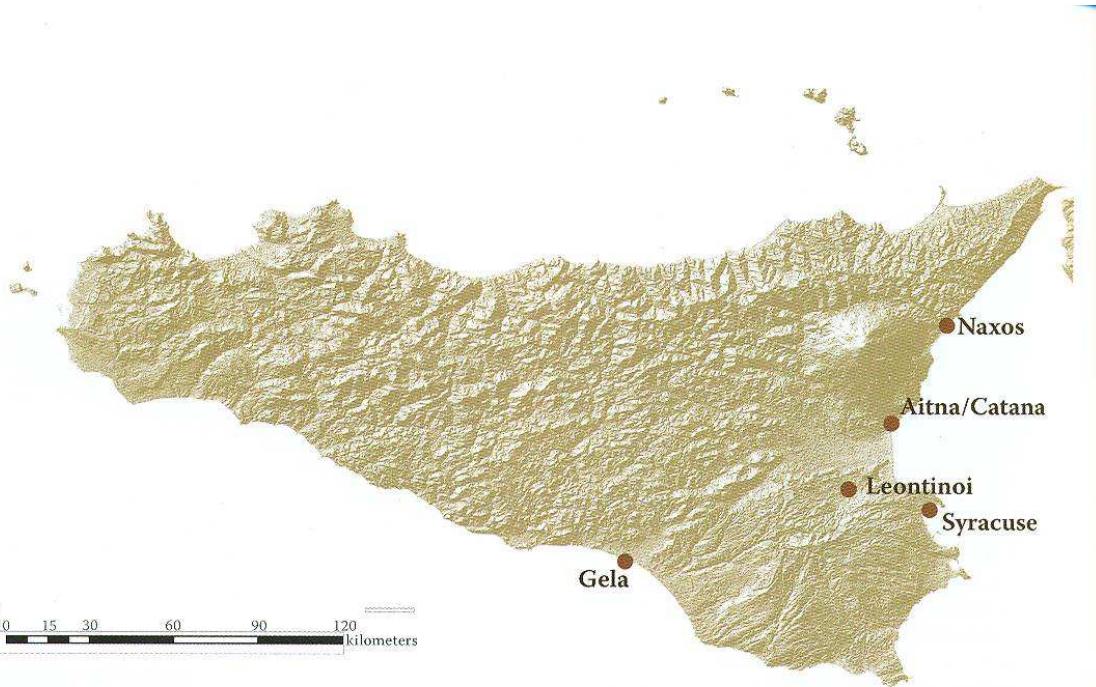

Fig. 39

Εικ. 39

power passed to Gelon, son of Deinomenes (hence the dynasty of the Deinomenids), general of Hippocrates in charge of the cavalry. Gelon first conquered Syracuse (485 BC) before winning a resounding naval victory over the Carthaginians at the battle of Himera (480 BC). In 478/7 BC, Gelon died and with him what has been called a golden age; he was replaced by his brother Hieron, of despotic and suspicious temperament.

Feeling insecure in Syracuse, Hieron quickly moved to Catana, which he renamed Aitna (476/5 BC), possibly in conjunction with a major eruption of the volcano (Thuc. 3.116). Forcing the population of Catana (and Naxos) to move to Leontinoi, he filled his new capital Aitna/Catana with people partly from Syracuse, partly from the Peloponnese (Diod. 11.49, Strab. 6.268, Pind. Fr. 71 [To Hieron of Syracuse]). Soon after (474 BC), Hieron defeated the Etruscan fleet at Cumae (near Naples) and enjoyed some years of peace.

We know that Hieron succeeded in attracting many artists to his court there: Pindar and Aischylos, who wrote a play entitled "*Women of Aitna*", for sure, but also Bacchylides and Simonides. When Pindar delivered his Pythian ode for him, after he was declared the winner at the chariot-race of 470 BC in Delphoi, Hieron was expressly called "Hieron of Aitna" (Pind. *Pyth.*, I). We may perhaps remember that it was his brother Polyzalos, tyrant of Gela, who won the quad-

η δυναστεία των Δεινομενιδών), ιππάρχου του Ιπποκράτη. Ο Γέλων κατέλαβε πρώτα τις Συρακούσες (485 π.Χ.), πριν νικήσει κατά κράτος τους Καρχηδόνιους στη ναυμαχία της Ιμέρας (480 π.Χ.). Το 478/7 π.Χ. ο Γέλωνας απεβίωσε και μαζί με εκείνον ολοκληρώθηκε και η χρυσή εποχή του, όπως αποκαλούνταν. Τον αντικατέστησε ο αδελφός του Ιέρωνας, ένας αυταρχικός και καχύποπτος άνθρωπος.

Ο Ιέρων, μη αισθανόμενος ασφαλής στις Συρακούσες, μετεγκαταστάθηκε σύντομα στην Κατάνη, την οποία μετονόμασε σε Αίτνα (476/5 π.Χ.), πιθανώς λόγω κάποιας ισχυρής έκρηξης του ηφαιστείου (Θουκυδίδης 3.116). Επιβάλλοντας την μετακίνηση του πληθυσμού από την Κατάνη (και τη Νάξο) στους Λεοντίνους, εποίκησε τη νέα του πρωτεύουσα, Αίτνα/Κατάνη, με πληθυσμό εν μέρει από τις Συρακούσες και εν μέρει από την Πελοπόννησο (Διόδορος ο Σικελιώτης 11.49, Στράβωνας 6.268, Πίνδαρος, Fr. 71 [Ιέρων Συρακουνίω]). Λίγο αργότερα (474 π.Χ.) ο Ιέρωνας νίκησε τον ετρουσκικό στόλο στην Κύμη (κοντά στη Νάπολη) και απόλαυσε μερικά χρόνια ειρήνης.

Είναι γνωστό ότι ο Ιέρωνας πέτυχε να προσελκύσει πολλούς καλλιτέχνες στην αυλή του: τον Πίνδαρο και τον Αισχύλο, ο οποίος έγραψε ένα έργο με τίτλο «Αίτναιά», καθώς επίσης και τον Βακχυλίδη και τον Σιμωνίδη. Στον Πυθιόνικο που έγραψε για εκείνον ο Πίνδαρος υμνώντας τη νίκη του στην αρματοδρομία του 470 π.Χ. στους Δελφούς, ο Ιέρωνας αποκαλείται ρητώς «Ο Ιέρων της Αίτνας» (Πίνδαρος, Πνθ. 1). Ας υπενθυμίσουμε ότι ο αδελφός του Πολύζαλος, τύραννος της Γέλας, είχε νικήσει στην αρματοδρομία με τέθριπτο στους Δελφικούς αγώνες το 474 π.Χ. και είχε αφιερώσει τον περιφήμο ηνίοχο των Δελφών. Ο ίδιος ο Ιέρωνας έχει αφήσει το ίχνος του στην Ελλά-

Fig. 39 Map of Sicily (created by Steven Soetens)

Εικ. 39 Χάρτης της Σικελίας (σχεδίαση Steven Soetens)

riga-race at the Delphic games in 474 BC and offered the famous charioteer of Delphoi. Hieron himself left his mark in Greece: the Archaeological Museum of Olympia does possess a Corinthian helmet with a dedication from him to Zeus (c. 474 BC?).

But, with the death of Hieron in 466/5 BC, his partisans were expelled from Aitna/Catana and the original population deported from Catana to Leontinoi returned home. We know that Hieron's supporters were allowed to settle at Inessa (nowadays Santa Maria di Licodi, c. 15 km NW of Catana), which they renamed Aitna. The last Deinomenid, Thrasyboulos, died soon after and, in 461 BC, the sons of Anaxilas were expelled from Zancle/Messina, putting a (temporary) end to tyranny in Sicily (Diod. 11.76).

It has sometimes been suggested in the past that "such a superb coin" (Ashmole 1934: 110) as the Brussels tetradrachm must have been struck to commemorate the foundation of the new city, i.e. in 476 BC or a little after. Both E. Boehringer and B. Ashmole even assumed that it was natural to employ the engraver who produced the magnificent "Demareteion" for Syracuse. In the same vein, it is tempting, as C. Gaspar did, to imagine that Pindar received such a tetradrachm as a prize for his ode when he came in 470 BC. This is not the most prudent approach to the conduct of historical research. The discovery after the World War II of another unique tetradrachm of Aitna, of much more archaic appearance and common type, severely undermined such hypotheses.

Date

The date of the Brussels tetradrachm of Aitna is usually linked to the short span of time – a decade (476/5–466/5 BC) – during which Hieron was based in Catana, now called Aitna. However, it may even have been struck sometime after the death of Hieron by his supporters now based in Inessa. The evidence at our disposal invites us to place the Brussels tetradrachm late in the sequence around c. 470–465 BC.

The main reason for such a date stems from another unique tetradrachm of Aitna, now in private hands, which fails to be as remarkable as the Brussels one since it is not very well preserved or engraved and since its types are more classical: a quadriga driven by Athena on the obverse and a seated Zeus (called here *Aitnaios*) on the reverse. It is very likely that this coin was issued before the one with Silenos. Rich stylistic parallels have been made with Syracuse, as well as Leontinoi, for the obverse or with Taras for the reverse. It is worthwhile to recall that, about the same time, Syracuse and Leontinoi shared at least one obverse die, so

δα: το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ολυμπίας διαθέτει μία κορινθιακή περικεφαλαία με δική του αφίέρωση στον Δία (περ. 474 π.Χ.).

Με το θάνατο του Ιέρωνα το 466/5 π.Χ., οι οπαδοί του εκδιώχθηκαν από την Αίτνα/Κατάνη και ο γηγενής πληθυσμός, που είχε εκδιωχθεί από την Κατάνη στους Λεοντίνους, επέστρεψε στην πατρίδα του. Γνωρίζουμε ότι στους υποστηρικτές του Ιέρωνα επετράπη να κατοικήσουν στην Ινησσα (τη σημερινή Santa Maria di Licodi, περ. 15 χλμ. βορειοδυτικά της Κατάνης), την οποία ονόμασαν Αίτνα. Ο τελευταίος Δεινομενίδης, ο Θρασύβουλος, πέθανε λίγο αργότερα και το 461 π.Χ. οι υιοί του Αναξίλα εκδιώχθηκαν από τη Ζάγκλη/Μεσσήνη, θέτοντας ένα (προσωρινό) τέλος στην τυραννίδα στη Σικελία (Διόδωρος ο Σικελιώτης 11.76).

Έχει προταθεί κατά το παρελθόν ότι ένα «τέτοιο έξοχο νόμισμα» (Ashmole 1934: 110), όπως το τετράδραχμο των Βρυξελλών, θα πρέπει να κόπηκε για να εορταστεί και τιμηθεί η ίδρυση της νέας πόλης, πιο συγκεκριμένα το 476 π.Χ. ή λίγο αργότερα. Τόσο ο E. Boehringer όσο και ο B. Ashmole έχουν θεωρήσει φυσικό να είχε προσληφθεί ο ίδιος χαράκτης που έφτιαξε το υπέροχο «Δημαρέτειον» των Συρακουσών. Στο ίδιο πνεύμα, θα μπορούσε να θεωρήσει κάποιος, όπως έκανε ο C. Gaspar, ότι ο Πίνδαρος έλαβε ένα τέτοιο τετράδραχμο ως βραβείο για την ωδή που συνέθεσε το 470 π.Χ. Ωστόσο, αυτός δεν είναι ο πιο ασφαλής τρόπος διεξαγωγής της ιστορικής έρευνας. Η ανακάλυψη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο ενός άλλου μοναδικού τετράδραχμου από την Αίτνα, πιο αρχαϊκής εμφάνισης και κοινού τύπου, ενισχύει σημαντικά αυτή την άποψη.

Η χρονολόγηση

Η χρονολόγηση του τετράδραχμου της Αίτνας της συλλογής των Βρυξελλών έχει συνδεθεί μετ' επιτάσεως με τη σύντομη περίοδο – μία δεκαετία (476/5–466/5 π.Χ.) – κατά την οποία ο Ιέρωνας εγκαταστάθηκε στην Κατάνη, που ονομάστηκε Αίτνα. Εναλλακτικά, θα μπορούσε να είχε κοπεί ακόμη και μετά το θάνατο του Ιέρωνα, από τους υποστηρικτές του που μετοικήσαν στην Ινησσα. Οι ενδείξεις που έχουμε στη διάθεσή μας, μας ενθαρρύνουν να αναγάγουμε το τετράδραχμο των Βρυξελλών σε ύστερη χρονολογική σειρά, περίπου γύρω στο 470–465 π.Χ.

Ο κύριος λόγος μιας τέτοιας χρονολόγησης προέρχεται από ένα άλλο μοναδικό τετράδραχμο της Αίτνας, που τώρα ανήκει σε ιδιωτική συλλογή, το οποίο δεν είναι ούτε πολύ καλά διατηρημένο, ούτε φέρει τόσα καλή εγχάραξη, ενώ οι τύποι του είναι πιο κλασικοί: στην εμπρόσθια όψη αναπαριστάται η θεά Αθηνά να οδηγεί ένα τέθριππο και στην οπίσθια ένας ένθρονος Δίας (καλούμενος Αιτναίος). Είναι πολύ πιθανό αυτό το νόμισμα να εκδόθηκε πριν από αυτό που φέρει το Σίληνο. Έχουν γίνει πολυάριθμοι παραλληλισμοί με τις Συρακούσες και τους Λεοντίνους, ως προς το καλλιτεχνικό ύφος του εμπροσθότυπου ή με τον Τάραντα για τον οπισθότυπο. Αξίζει να θυμίσουμε ότι, εκείνη περίπου την εποχή, οι Συρακούσες και οι Λεοντίνοι μοιράζονταν μία τουλάχιστον κοινή μήτρα εμπροσθότυπου, οπότε δεν πρέπει να αποκλειστεί τελείως η ιδέα ενός μοναδικού νομισματοκοπείου που εξυπηρετούσε διαφορε-

Fig. 40 Εικ. 40

Fig. 41 Εικ. 41

that the idea of a unique mint working for different cities cannot be formally discarded.

On the other hand, a similar head of Silenos of reduced size appears on small silver litrae (c. 0.60g) struck in Aitna (no. 4 in the catalogue, fig. 42) as well as in Catana (after 465 BC thus) (no. 5 in the catalogue, fig. 43), possibly by the same engraver. This is puzzling since it may seem odd that former inhabitants of Catana, expelled from their city and coming back in 466/5 BC, decided to strike coins with the new types created by Hieron and his court.

Finally, to the same “man of genius” responsible for the Brussels tetradrachm is also attributed another remarkable Sicilian issue: the tetradrachms of Naxos depicting Dionysos on the obverse and a drinking (and possibly already drunken!) Silenos on the reverse (nos. 2 & 3 in the catalogue, fig. 40 & 41). As this issue is more securely dated to c. 461 BC (or soon after), the most accepted view is that the Brussels tetradrachm is best placed when the new inhabitants of Aitna/Catana were themselves expelled from the city and allowed to resettle at Inessa, on the slopes of the volcano.

Tetradrachm of Naxos: “*Coinage was resumed (in Naxos) only after the fall of the tyranny in 461 B.C. with this remarkable issue, one of the greatest masterpieces of Greek coinage and Greek art in general. The head of the obverse reflects the monumentality of early classical art and the reverse is a daring*

τικές πόλεις.

Από την άλλη μεριά, μία παρόμοια κεφαλή Σιληνού μικρότερου μεγέθους εμφανίζεται σε μία μικρή αργυρή λίτρα (περ. 0.60 γρ.) που κόπηκε στην Αίτνα (αρ. 4 του καταλόγου, εικ. 42), καθώς και στην Κατάνη (άρα μετά το 465 π.Χ.) (αρ. 5 του καταλόγου, εικ. 43), πιθανώς από τον ίδιο χαράκτη. Αυτή η διατίστωση γεννά μία απορία, καθώς είναι παράξενο το ότι οι προηγούμενοι κάτοικοι της Κατάνης, μετά την εκδίωξή τους από την πόλη τους και την επιστροφή τους το 466/5 π.Χ., αποφάσισαν να κόψουν νομίσματα με τους νέους τύπους, που δημιούργησαν ο Ιέρωνας και η αυλή του.

Τέλος, στον ίδιο «αιδιοφυή χαράκτη», υπεύθυνο για το τετράδραχμο των Βρυξελλών, αποδίδεται άλλο ένα σικελικό νόμισμα: το τετράδραχμο της Νάξου, που απεικονίζει το Διόνυσο στην εμπρόσθια και το Σιληνό στην οπίσθια όψη, σε στάση πόστης (και πιθανώς ήδη μεθυσμένο!) (αρ. 2 & 3 του καταλόγου, εικ. 40 & 41). Καθώς αυτό το νόμισμα χρονολογείται με μεγαλύτερη ασφάλεια γύρω στο 461 π.Χ. (ή λιγό αργότερα), η πιο αποδεκτή άποψη είναι ότι το τετράδραχμο των Βρυξελλών θα πρέπει να τοποθετήθει χρονικά στην περίοδο κατά την οποία οι νέοι κάτοικοι της Αίτνας/Κατάνης εκδιώχθηκαν από την πόλη και τους επετράπη να εγκατασταθούν στην Ινησσα, στις πλαγιές του ηφαιστείου.

To tetradrachmo της Νάξου: «Η νομισματοκοπία (στη Νάξο) ξανάρχισε μετά την πτώση της τυραννίας το 461 π.Χ., με αυτό το εξαιρετικό νόμισμα, ένα από τα μεγαλύτερα αριστουργήματα της ελληνικής νομισματοκοπίας και της ελληνικής τέχνης γενικότερα. Η κεφαλή του εμπροσθότυπου αντανακλά τη μνημειακότητα της πρώιμης κλασικής τέχνης και στον οπισθότυπο υπάρχει μία τολμηρή

Fig. 42 Εικ. 42

Fig. 43 Εικ. 43

Fig. 40 Silver tetradrachm of Naxos, c. 460 BC (1:1,5)
 Fig. 41 Silver tetradrachm of Naxos, c. 460 BC (1:1,5)
 Fig. 42 Silver litra of Aitna, c. 465 BC (1:3,5)
 Fig. 43 Silver litra of Catana, c. 460 BC (1:3,5)

Εικ. 40 Αργυρό τετράδραχμον της Νάξου, π. 460 π.Χ. (1:1,5)
 Εικ. 41 Αργυρό τετράδραχμον της Νάξου, π. 460 π.Χ. (1:1,5)
 Εικ. 42 Αργυρή λίτρα της Αίτνας, π. 465 π.Χ. (1:3,5)
 Εικ. 43 Αργυρή λίτρα της Κατάνης, π. 460 π.Χ. (1:3,5)

representation, both in subject and in technique, of the human body in a complicated position, beautifully contained within the narrow circumference of the flan. The artist is thought to be the same as that of the later tetradrachm of Aitna that has survived only in the unique example with the Silenos head in Brussels. There is no doubt about the date of this issue: the Naxians had been moved to Leontinoi by Hieron in 476 B.C. and returned home in 461 B.C. They celebrated their recovered freedom with this new coinage. With this issue the Naxians achieved the highest quality not only artistically but also in the manufacture of the dies" (Arnold-Biucchi 1990: 29).

Artists and engraver

Although it is very likely that die-cutters were skilled artisans, much in demand and thus working for different employers at a time when mints were not active on a regular basis, modern scholars have generally preferred to ignore this basic assumption. The "Master of Aitna" does not escape this statement, even if he has been credited with two of the most spectacular issues of Greek coinages (Aitna and Naxos).

Both issues display images of Silenos (on the obverse for Aitna, no. 1 in the catalogue, and on the reverse for Naxos, nos. 2 & 3 in the catalogue) as well as bearded heads crowned by ivy wreaths and an attraction for muscular bodies. Two remarkable facts distinguish these types from all the others produced around the same type: a. the long beard which goes further than the dotted border and b. the wavy truncation of the neck. We are dealing here with an artist who was not afraid to break the artistic conventions of his time. The conjunction of these two remarkable devices points firmly to a single "artist", who was in any case responsible for the types. But was he also responsible for the engravings? The answer to this question has been specifically explored in a recent article with no firm conclusion (Callataÿ 2004).

απεικόνιση, τόσο ως προς το θέμα όσο και προς την τεχνική, ενός ανθρώπινου σώματος σε μία σύνθετη στάση, θαυμάσια προσαρμοσμένου στη στενή περιφέρεια του νομίσματος. Πιστεύεται ότι ο καλλιτέχνης είναι ο ίδιος με εκείνον του πιο νότερου τετράδραχμου της Αίτνας, που διασώζεται στο μοναδικό νόμισμα που φέρει κεφαλή Σιληνού στις Βρυξέλλες. Δεν υπάρχει καμία αριφιβολία για τη χρονολόγηση αυτού του νομίσματος: οι Νάξιοι μετακινήθηκαν στους Λεοντίνους το 476 π.Χ. από τον Ιέρωνα και επέστρεψαν στην πατρίδα τους το 461 π.Χ. Γόρτασαν την ανάκτηση της ελευθερίας τους με αυτό το νέο νόμισμα. Με αυτή τη νέα έκδοση οι Νάξιοι επέτυχαν την υψηλότερη ποιότητα μητρών, τόσο καλλιτεχνικά όσο και κατασκευαστικά» (Arnold-Biucchi 1990: 29).

Οι καλλιτέχνες και ο χαράκτης

Είναι πολύ πιθανό ότι οι χαράκτες μητρών ήταν ειδικευμένοι τεχνίτες με μεγάλη ζήτηση, και, ως έκ τούτου, εργάζομενοι για διαφορετικούς εργοδότες, σε περιόδους κατά τις οποίες τα νομισματοκοπεία δεν λειτουργούσαν σε σταθερή βάση. Ωστόσο, οι σύγχρονοι μελετητές γενικώς προτιμούν να αγνοούν αυτή τη βασική άποψη. Ο «Χαράκτης της Αίτνας» δεν ξεφύγει από αυτή τη θεώρηση, παρόλο που έχει πιστωθεί με δύο από τα πιο αξιοθάμαστα νομίσματα της ελληνικής νομισματικής (της Αίτνας και της Νάξου).

Αμφότερα τα νομίσματα απεικονίζουν μορφές του Σιληνού (στην εμπρόσθια όψη σε εκείνο της Αίτνας, αρ. 1 του καταλόγου, και στην οπίσθια σε εκείνο της Νάξου, αρ. 2 και 3 του καταλόγου), καθώς και γενειοφόρες κεφαλές στεφανωμένες με στεφάνια κισσού και δείχνουν μία προτίμηση στα μυώδη σώματα. Οι δύο αυτοί τύποι διαφέρουν σε δύο αξιοπρόσεκτα σημεία από άλλους παρόμοιους: α. τη μακριά γενειάδα που εξέχει από το στικτό περιγράμμα και β. την κυματοειδή απόληξη του λαιμού. Εδώ έχουμε να κάνουμε με έναν καλλιτέχνη που δεν φοβάται να σπάσει τις καλλιτεχνικές συμβάσεις της εποχής του. Ο συνδυασμός αυτών των δύο αξιοσημείωτων επινοήσεων δείχνει ξεκάθαρα έναν και μόνο «καλλιτέχνη», που ήταν σε κάθε περίπτωση υπεύθυνος για τους τύπους. Ήταν, όμως, υπεύθυνος και για τις εγχαράξεις; Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα έχει διερευνηθεί διεξοδικά σε ένα πρόσφατο άρθρο, χωρίς σαφές συμπέρασμα (Callataÿ 2004).

José-Maria de Heredia, *Antique Medal (Les Trophées, 1893)*

L'Etna mûrit toujours la pourpre et l'or du vin
Dont l'Érigone antique enivra Théocrite ;
Mais celles dont la grâce en ses vers fut écrite,
Le poète aujourd'hui les chercherait en vain.

Perdant la pureté de son profil divin,
Tour à tour Aréthuse esclave et favorite
A mêlé dans sa veine où le sang grec s'irrite
La fureur sarrasine à l'orgueil angevin.

Le temps passe. Tout meurt. Le marbre même s'use.
Agrigente n'est plus qu'une ombre, et Syracuse
Dort sous le bleu liceul de son ciel indulgent ;

Et seul le dur métal que l'amour fit docile
Garde encore en sa fleur, aux médailles d'argent,
L'immortelle beauté des vierges de Sicile.

**Catalogue of coins and dies in the
Aitna showcase:
the Aitna world**

François de Callataÿ & Panagiotis P.
Iossif

Κατάλογος των νομισμάτων και μητρώων
της προθήκης της Αίτνας:
ο κόσμος της Αίτνας

François de Callataÿ & Παναγιώτης Π.
Ιωσήφ

Silver tetradrachm of Aitna, c. 465 BC

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, coll. L. de Hirsch, no. 269.

Weight: 17,23g. Diameter: 26 mm.

O: AITNAION. Head of the satyr Silenos r., with ivy-wreath. Beetle (*kantharos*) under the neck. Dotted border.

R: Zeus Aitnaios enthroned r. on richly decorated seat covered with panther's skin, holding winged thunderbolt in extended l. hand and resting r. hand on sceptre. In the field in front of the god, eagle (?) perched on a pine-tree.

Αργυρό τετράδραχμον της Αίτνας, π. 465 π.Χ.

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, συλλογή L. de Hirsch, αρ. 269.

Βάρος: 17,23 γρ. Διάμετρος: 2,6 εκ.

E: AITNAION. Κεφαλή κισσοστεφούς Σιληνού προς τα δεξιά. Κάτω από το λαιμό, σκαραβαίος. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

O: Ζευς Αιτναιός ένθρονος προς τα δεξιά σε πλούσια διακοσμημένο θρόνο καλυμμένο με δορά πάνθηρα, φέρει στο αριστερό χέρι φτερωτό κεραυνό και ακουμπά το δεξιό σε σκήπτρο. Δεξιά, στο πεδίο μπροστά από το Δία, αετός (?) αναπαύεται πάνω σε πεύκο.

Silver tetradrachm of Naxos, c. 460 BC

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, coll. L. de Hirsch, no. 508.

Weight: 17,26g. Diameter: 28 mm.

O: Head of bearded Dionysos r., with ivy-wreath. Dotted border.

R: NAXION. Seated ithyphallic Silenos, holding a Type-B kantharos in his right hand. The satyr is drinking and is possibly already drunken.

Αργυρό τετράδραχμον της Νάξου, π. 460 π.Χ.

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, συλλογή L. de Hirsch, αρ. 508.

Βάρος: 17,26 γρ. Διάμετρος: 2,8 εκ.

E: Κεφαλή γενειοφόρου κισσοστεφούς Διονύσου προς τα δεξιά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

O: NAXION. Ιθυφαλλικός Σιληνός σε στάση οικλαδόν μετωπικά, κρατά κάνθαρο τύπου Β στο δεξιό χέρι. Ο σάτυρος αναπαρίσταται σε στάση πόσης και είναι πιθανώς ήδη μεθυσμένος.

Silver tetradrachm of Naxos, c. 460 BC

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, coll. A. du Chastel, no. 43.

Weight: 17,27g. Diameter: 28 mm.

O: Head of bearded Dionysos r., with ivy-wreath. Dotted border.

R: NAXION. Seated ithyphallic Silenos, holding a Type-B kantharos in his right hand. The satyr is drinking and is possibly already drunken

Αργυρό τετράδραχμον της Νάξου, π. 460 π.Χ

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, συλλογή A. du Chastel, αρ. 43.

Βάρος: 17,27 γρ. Διάμετρος: 2,8 εκ.

Ε: Κεφαλή γενειοφόρου κισσοστεφούς Διονύσου προς τα δεξιά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

Ο: NAXION. Ιθυφαλλικός Σιληνός σε στάση οκλαδόν μετωπικά, κρατά κάνθαρο τύπου Β στο δεξί χέρι. Ο σάτυρος αναπαρίσταται σε στάση πόσης και είναι πιθανώς ήδη μεθυσμένος.

Silver litra of Aitna, c. 465 BC

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, coll. L. de Hirsch, no. 270.

Weight: 0,68g. Diameter: 10 mm.

O: Head of the satyr Silenos r., with ivy-wreath. Dotted border.

R: AITN. Winged thunderbolt.

Αργυρή λίτρα της Αίτνας, π. 465 π.Χ.

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, συλλογή L. de Hirsch, αρ. 270.

Βάρος: 0,68 γρ. Διάμετρος: 1 εκ.

Ε: Κεφαλή κισσοστεφούς Σιληνού προς τα δεξιά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

Ο: AITN. Φτερωτός κεραυνός.

Silver litra of Catana, c. 460 BC

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, coll. L. de Hirsch, no. 334.

Weight: 0,73. Diameter: 11 mm.

O: Head of the satyr Silenos l., with ivy-wreath. Dotted border.

R: KATANE. Winged thunderbolt.

Αργυρή λίτρα της Κατάνης, π. 460 π.Χ.

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, συλλογή L. de Hirsch, αρ. 334.

Βάρος: 0,73 γρ. Διάμετρος: 1,1 εκ.

Ε: Κεφαλή κισσοστεφούς Σιληνού προς τα αριστερά. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

Ο: KATANE. Φτερωτός κεραυνός.

Silver tetradrachm, imitation of the Aitna tetradrachm by A. Bonnetain, 1943

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, II.33648.

Weight: 13,80g. Diameter: 26 mm.

O: AITNAION. Head of the satyr Silenos r., with ivy-wreath. Beetle (*kantharos*) under the neck. Dotted border.

R: Zeus Aitnaios enthroned r. on richly decorated seat covered with panther's skin, holding winged thunderbolt in extended l. hand and resting r. hand on sceptre. In the field in front of the god, eagle (?) perched on a pine-tree.

Αργυρό τετράδραχμον, απομίμηση του τετραδράχμου της Αίτνας
έργο του A. Bonnetain, 1943

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου, Νομισματική Συλλογή, II.33648.

Βάρος: 13,80 γρ. Διάμετρος: 2,6 εκ.

E: AITNAION. Κεφαλή κισσοστεφούς Σιληνού προς τα δεξιά. Κάτω από το λαιμό, σκαραβαΐος. Η παράσταση εντός στικτού κύκλου.

O: Ζευς Αιτναιός ένθρονος προς τα δεξιά σε πλούσια διακοσμημένο θρόνο καλυψμένο με δορά πάνθηρα, φέρει στο αριστερό χέρι φτερωτό κεραυνό και ακουμπά το δεξί σε σκήπτρο. Δεξιά, στο πεδίο μπροστά από το Δία, αετός (;) αναπαύεται πάνω σε πεύκο.

Steel obverse die of the Aitna tetradrachm by A. Bonnetain, 1943

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, II.33647a.
Weight: 315,96g. Diameter: 39 mm. Height: 37 mm.

Χαλύβδινη μήτρα εμπροσθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας
έργο του A. Bonnetain, 1943

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου,

Νομισματική Συλλογή, II.33647a.

Βάρος: 315,96 γρ. Διάμετρος: 3,9 εκ. Ύψος: 3,7 εκ.

Steel reverse die of the Aitna tetradrachm by A. Bonnetain, 1943

Royal Library of Belgium, Coin Cabinet, II.33647b.
Weight: 303,75g. Diameter: 39 mm. Height: 37 mm.

Χαλύβδινη μήτρα οπισθότυπου του τετραδράχμου της Αίτνας
έργο του A. Bonnetain, 1943

Βασιλική Βιβλιοθήκη του Βελγίου,

Νομισματική Συλλογή, II.33647b..

Βάρος: 303,75 γρ. Διάμετρος: 3,9 εκ. Ύψος: 3,7 εκ.